

Предговор

Пред читателя е нов учебник по университетската дисциплина "Икономическа социология", изучавана от студентите в Университета за национално и световно стопанство (УНСС). В подобни случаи първите логични въпроси са: Какво поражда необходимостта от нов учебник? Защо се предлага точно в този момент? На кого е нужен той? Чрез отговорите на тези въпроси ще се опитам да представя както мотивите на авторите за написването на учебника, така и тяхното разбиране за неговата логика, структура и съдържание.

Един от първите източноевропейски учебници по икономическа социология бе разработен от преподаватели в катедра "Икономическа социология" в началото на 90-те години на миналия век¹. Многократно преиздаван, този учебник обслужваше обучението на поколения студенти в УНСС. Той не е загубил своята стойност и днес. Оттогава обаче измина четвърт век. Този период съвпада и с превръщането на икономическата социология в модерно изследователско поле не само в българската, но и в международната социологическа общност. За това значителна заслуга имат и преподавателите в катедра "Икономическа социология", която през 2015 г. отбеляза 40 години от своето създаване. Натрупаните нови знания, теоретически идеи и практически изследователски опит настоячиво изискват тяхното обобщение и представяне пред студентите. Това е и първият основен мотив за написването на този учебник.

Последните десетилетия се характеризират с бурни икономически, политически и социални събития – процесите на глобализация; възникването на нови наднационални икономически, политически, технологически, екологически рискове; изострянето и ескалацията на обществени конфликти и икономически кризи; интензифицирането на миграционните процеси и техните икономически, социални и политически последици; новите радикални социалнополитически и граждански движения, свързани с промяната на общественно-икономическите реалности и др. Теоретичното осмисляне на тези съвременни обществени предизвикателства също провокира тяхната икономико-социологическа интерпретация. Това е вторият важен мотив авторският колектив да предложи нов учебник по икономическа социология.

Значителни промени настъпиха в академичното пространство и в съдържанието на учебния процес, осъществяван в УНСС. Бяха приети нови учебни планове и програми. През учебната 2014/2015 г. сериозни съдържателни изменения бяха направени и в учебната програма на университетската дисциплина "Икономическа социология". Предлаганият сега учебник е съобразен с тази динами-

¹ Пачев, Т., Бл. Колев и кол. (1996). Икономическа социология. София: УИ "Стопанство".

ка и съответства на новата учебна програма. Това е третият мотив за неговата поява в този момент.

Подборът на учебното съдържание е предизвикателство пред всеки учебник, насочен към систематизация на знанието в определена научна област. Компромисите и ограниченията при определяне на учебните текстове са неизбежни и взетите решения носят отпечатък на субективните предпочитания на авторите. Тяхната цел е по достъпен начин да се представят ключовите за икономическата социология методологически принципи, теоретични идеи, изследователски теми и методи. За разбирането на логиката и структурата на учебника е необходимо да се имат предвид няколко съображения:

Първо, икономическата социология е област на социологическото познание с дългогодишни традиции. Нейното формиране и обособяване като самостоятелно научно поле практически съвпада с възникването на социологията като наука. В тази изследователска традиция се поставят и разработват фундаментални научни теми: за спецификата на социологическия анализ на икономиката, за нейната роля в обществения живот, за социалната обусловеност на икономическите действия, за рационализацията на модерното общество, за същността и функциите на икономическите институции и организации, за социално-икономическото неравенство и много други. Разбирането на предмета, методологическите подходи, актуалното състояние и перспективите на икономическата социология не може да бъде пълноценно извън контекста на историческото ѝ развитие. Затова първата тема в учебника е посветена на нейното формиране и научните ѝ търсения от възникването ѝ през XIX до средата на XX век.

Второ, през последните три десетилетия се очертаха съществени различия между разбирането и описанието на икономиката от конвенционалната икономическа теория (икономикс) и от икономическата социология. През 1985 г. М. Грановетер въвежда термина "нова икономическа социология" и открито атакува фундаменталните аргументи на неокласическата икономическа теория. Новата икономическа социология претендира да изследва не периферни явления, а ключови икономически теми – производството, разпределението, потреблението, пазарните структури, ценообразуването и др. Във втората тема на учебника се разглежда специфичният социологически подход за изучаване на икономическия живот и поведението на стопанските актьори.

Трето, още с възникването си икономическата социология включва в своя предмет и проблемите на обществената динамика. Адресират се както икономическите промени, така и тяхното значение за системните обществени трансформации. Съчетават се аналитичността и историзмът при описанието и обяснението на типовете и еволюцията на икономическите системи. В третата учебна тема се представят някои от най-популярните социологически теории за икономическите промени в по-широкия контекст на общественото развитие.

Четвърто, обществените институции изразяват най-дълбоките същностни характеристики на съвместния живот на хората и представляват негов основен регулатор. Те създават и в икономическата сфера условия за устойчивост, предвидимост, съгласуваност на човешката дейност, влияят върху целите и предпочитанията на стопанските субекти, свързват действията на индивидуалните актьори, като ги трансформират в резултати на обществената система. Връзката "общество – институции" и спецификата на икономическите институции са разгледани в тема четвърта.

Пето, базисни икономически институции са размяната и пазарът. На тях е посветена петата учебна тема. В социологическа перспектива пазарът се разглежда не просто като съвкупност от актове на свободна размяна на стоки и услуги, а като сложна система от институции, норми и правила, които го правят възможен. Пазарът се интерпретира като специфична "игра на размяна", начин на свързване между хората, чрез който се възпроизвежда определена форма на съвместност. Специално внимание се отделя на формалните и неформалните правила на тази игра, които я правят възможна и обществено легитимна.

Шесто, изследването на икономическите организации в социологическа перспектива има десетилетни традиции. Класически образец е теорията на Макс Вебер за бюрократичната организация. Социологическият анализ на организациите се фокусира върху социалните отношения, които ги изграждат, властовите йерархии и конфликти в тях, социалните механизми на тяхното функциониране, вътрешната им формална и неформална социална структура и др. Социологическата перспектива към организациите се допълва и от изследването на социалните мрежи, чрез които обществените отношения се структурират и правят възможно съществуването на икономическите взаимодействия между хората. Икономическите организации и социалните мрежи се разглеждат в тема шеста.

Седмо, централен фокус на икономико-социологическия анализ са икономическите и социалните неравенства, които са предмет на седмата учебна тема. Фундаментални са изследванията на Карл Маркс и Макс Вебер, в които се предлагат два методологически подхода за обяснение на неравенството – класов и стратификационен. В последните години се аргументира и нова перспектива към неравенството в сравнение с неокласическата икономическа теория. Социологическият анализ на неравенствата се фокусира върху два специфични аспекта – социалната диференциация и социалното йерархизиране.

Осмо, специфично направление в икономическата социология е концептуализацията на релацията "икономика – култура". Класически пример са изследванията на Макс Вебер за ролята на протестантската етика при формирането на модерния капитализъм. В осма тема се разглеждат характеристиките на икономическата култура като съвкупност от споделени ценности, жизнени практики и социални механизми, които са се утвърдили и се предават от поколение на поколение като стил и начин на поведение в икономическия живот.

Девето, в съвременния глобализиран свят постоянно възникват кризи (финансови, икономически, политически, военни и т.н.), както и нови наднационални рискове, които пораждаат конфликти в обществения и икономическия живот. Те се разглеждат в девета тема, в която от социологическа гледна точка се изясняват същността и разновидностите на конфликтите, тяхната структура и динамика, стратегиите за управлението и разрешаването им.

Десето, освен официалната и законно осъществяваната стопанска дейност от легитимни субекти, икономическата социология тематизира извършващата се в модерните общества неформална, нерегистрирана и незаконна икономическа активност. Социологическите изследвания на неформалната и незаконната икономика разкриват причините за тяхното съществуване, връзката с политическата власт и държавата, икономическите и социалните им последици. В десета тема се изяснява спецификата на неформалната, "сивата" и незаконната икономика.

Единадесето, човекът изпълнява множество икономически роли – производител и потребител, собственик и наеман работник, продавач и купувач, кредитор и длъжник и т.н. Икономическата дейност е човешка дейност, която характеризира човека като социално същество. Единадесетата тема е посветена на човека в икономиката.

В последната, дванадесета учебна тема се разглеждат емпиричните изследвания като основен начин социологическата наука да набира информация за изучаваната от нея социална действителност. Разграничават се теоретичното и емпиричното равнище на социологическото познание и се разкриват особеностите на набирането на емпирична информация като изследователски процес. Представят се основните изследователски методи и изисквания при събирането, обработката и анализа на емпирична информация.

Учебникът е предназначен преди всичко за студентите, които изучават университетската дисциплина "Икономическа социология", и е съобразен с нейната учебна програма. Той обаче може да послужи и като допълнителен учебен текст при подготовката на студентите по сродни икономико-социологически дисциплини, включени в учебните планове на специалностите "Социология" и "Икономическа социология и психология", както и в магистърските програми, предлагани от катедра "Икономическа социология". Стремехът на авторите е чрез социологическата интерпретация на икономическия живот да предоставят на студентите по-различна от конвенционалната перспектива за неговото разбиране.

Алтернативният поглед към икономиката може да разкрие как тя формира съвместния живот на хората, как влияе върху всички аспекти на ежедневието им, как моделира тяхното поведение и социално положение. Студентите ще могат да си обяснят причините за социално-икономическите неравенства и двиантните икономически практики; източниците на много от острите конфлик-

ти в съвременното общество; рисковете и предизвикателствата, пред които е изправено човечеството.

Независимо от икономическите и професионалните позиции и роли, които ще заемат и изпълняват, студентите ще усвоят ценни знания и умения за изследване, анализ и теоретично осмисляне на икономическите процеси и обществените трансформации. Те ще придобият и богат инструментариум от методи и техники за осъществяване на емпирични изследвания в различни обществени сфери и за използване на техните резултати в практическата си дейност.

Авторите изразяват надежда, че учебникът ще предизвика любопитството и интереса към съвременната икономическа социология на по-широки академични среди, както и на всички, които се интересуват от социологическите интерпретации на икономическия живот.

Автори на включените в учебника теми са преподавателите в катедра "Икономическа социология", както следва:

Предговор – доц. д-р Андрей Нончев

Първа тема. Възникване и развитие на икономическата социология – доц. д-р Андрей Нончев

Втора тема. Социологически интерпретации на икономическия живот – доц. д-р Андрей Нончев

Трета тема. Социологически теории за икономическите и обществените трансформации – доц. д-р Андрей Нончев

Четвърта тема. Общество и институции – доц. д-р Вяра Стоилова

Пета тема. Размяна и пазар – доц. д-р Вяра Стоилова

Шеста тема. Икономически организации и мрежи – доц. д-р Георги Петрунов

Седма тема. Икономически и социални неравенства и стратификация – доц. д-р Александър Стоянов

Осма тема. Икономическа култура – гл.ас. д-р Михаела Мишева

Девета тема. Конфликтът в обществото и икономиката – доц. д-р Мария Стоянова

Десета тема. Неформалната икономика – доц. д-р Георги Петрунов

Единадесета тема. Човекът в икономиката – доц. д-р Мария Стоянова

Дванадесета тема. Емпирични изследвания в социологията – доц. д-р Александър Стоянов.

София, април 2017 г.

доц. д-р Андрей Нончев

Първа тема. **ВЪЗНИКВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА СОЦИОЛОГИЯ**

доц. д-р Андрей Нончев

Учебни цели

1. Да се разгледат предпоставките за възникването на социологическото познание и ранните опити за обособяване на икономическата социология като самостоятелна научна дисциплина.
2. Да се представят първите позитивистки социологически възгледи за природата на обществения организъм и неговата историческа динамика.
3. Да се очертае спецификата на марксистката парадигма за структурата и развитието на икономиката и обществото.
4. Да се разкрият характеристиките на класическите програми за обособяване на икономическата социология и техните основни научни достижения.
5. Да се проследи развитието на икономико-социологическите теории в Европа и САЩ до 70-те години на XX век.

Икономическата социология е област на познанието с дългогодишни традиции, които водят началото си от възникването на социологията като самостоятелна наука. Предполага се, че терминът "икономическа социология" е употребен за първи път от британския икономист Уилям Джевънс през 1879 г. (Jevons [1879] 1965). Формирането и обособяването на икономическата социология като самостоятелно научно поле се свързва с творчеството на редица забележителни икономисти и социолози като Адам Смит, Огюст Конт, Карл Маркс, Емил Дюркем, Макс Вебер, Йозеф Шумпетер, Карл Полани, Толкът Парсънс, Нейл Смелсър и др. Разбирането на нейния предмет, методологически подходи, актуално състояние и перспективи не може да бъде пълноценно, ако не се проследи историческото ѝ формиране и научните търсения до съвременното ѝ обособяване като влиятелна социологическа дисциплина. Това може да се осъществи само в цялостния контекст на развитие на социологията и нейните противоречиви взаимоотношения с икономическата наука.